

**Міністерство освіти і науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»**

КОМАРЧУК ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 324(477):659.4

**МАНІПУЛЯТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ
В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор
Ніколаєнко Наталія Олександрівна,
Миколаївський національний
університет імені В. О. Сухомлинського,
завідувач кафедри політології.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Щедрова Галина Петрівна,
Університет імені Альфреда Нобеля,
завідувач кафедри політології
та міжнародних відносин;
доктор політичних наук, доцент
Арабаджієв Дмитро Юрійович,
Запорізький національний технічний університет,
завідувач кафедри загальноправових
та політичних наук.

Захист відбудеться 18 жовтня 2019 р. о 15.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06 у Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 54.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий «16» вересня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. О. Каменчук

ВСТУП

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що українсько-російська гібридна війна загострила та розширила коло питань, пов'язаних зі специфікою інформаційно-комунікаційної складової ведення гібридних агресій.

Актуальність теми дослідження також зумовлена браком ґрунтовної систематизованої роботи, яка б здійснила аналіз особливостей застосування маніпулятивних комунікаційних технологій у контексті гібридної війни. Інформаційне протистояння України та Росії вимагає розуміння інструментарію комунікаційних маніпулятивних технологій та механізмів їх протидії.

Актуальність теми обґрунтована тим, що проведена інформаційно-пропагандистська кампанія із залученням російських ЗМК спричинила потужний деструктивний вплив на свідомість громадян України, місцеве населення Криму і суміжних територій та перетворилася на чинник загрози національній безпеці держави. Оскільки гібридна війна складається з комплексу технологій інформаційного та психологічного впливу, який спрямовано на трансформацію стану масової та індивідуальної свідомості, важливо концептуалізувати це поняття для осмислення проблеми та генерування ідей щодо мінімізації деструктивного впливу. Особливої актуальності дослідження набуває в питанні впливу саме маніпулятивних комунікаційних технологій на свідомість громадян України, в тому числі на тимчасово окупованій території АРК, в Донецькій та Луганській областях, необхідності цілісного вивчення даного засобу в умовах ведення гібридної війни, визначення механізмів та засобів запобігання маніпулятивного впливу на населення, яке знаходиться на вищевказаних територіях та України в цілому.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дана робота виконана на кафедрі політології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського в рамках науково-дослідних тем: «Міжнародні відносини та політичні процеси в країнах Чорноморського регіону: сучасний стан та перспективи» (державний реєстраційний номер 0111U003884), «Гібридна війна нового покоління: соціально-політичні, історичні, етнонаціональні, інформаційні виклики», одним із виконавців яких є дисертант.

Об'єктом дослідження є гібридна війна як складова частина сучасного політичного процесу. *Предметом* дослідження є маніпулятивні технології засобів масової комунікації в умовах гібридної війни.

Метою даної роботи є спроба на засадах міждисциплінарного підходу проаналізувати роль маніпулятивних технологій засобів масової комунікації в

процесі формування суспільної свідомості та в контексті гібридної війни проти України, що триває з 2014 р.

Відповідно з темою та метою дослідження дисертанту необхідно вирішити наступні дослідницькі завдання:

- встановити ступінь наукової розробленості проблеми у вітчизняній та зарубіжній науці;
- висвітлити основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «маніпулятивні комунікаційні технології», «гібридна війна»; уточнити та розширити поняття «гібридна війна»;
- охарактеризувати загальні риси гібридної війни в контексті сучасного гібридного світоустрою;
- здійснити політико-історичний аналіз передумов гібридної війни в Україні;
- проаналізувати інформаційні виклики гібридної війни;
- виокремити та дослідити комунікативні стратегії маніпулятивних технологій засобів масової комунікації як інструменту інформаційної складової гібридної війни;
- узагальнити інструментарій комунікаційних маніпулятивних технологій російських ЗМІ в рамках сучасної гібридної війни;
- розкрити специфіку інтернет-ресурсів як засобу деструктивного впливу на суспільство в дискурсі російсько-української гібридної війни.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертаційної роботи є загальнонаукові методи (історичний, структурно-функціональний, системний, інституційний, соціально-психологічний, діяльнісний, аксіологічний, а також аналіз і синтез, індукція і дедукція, абстрагування і конкретизація, моделювання, систематизація, класифікація, типологізація тощо), що утворюють інструментальний каркас дослідження. Історично-порівняльний метод дав змогу визначити спільне й відмінне у війнах минулого та сьогодення, до яких належить гібридна війна. Логіко-семантичний підхід дав змогу проаналізувати понятійно-категоріальний апарат понять «маніпулятивні комунікаційні технології» та «гібридна війна» На основі інституційного методу визначено логіку та особливості інформаційного тиску в умовах гібридної війни. Оцінка дієвості впливу маніпулятивних технологій засобів масової комунікації на суспільство здійснювалася за допомогою аналітико-прогностичного методу.

Наукова новизна отриманих результатів:

- вперше розглянуто роль маніпулятивних технологій засобів масової комунікації в дискурсі російсько-української гібридної війни;
- охарактеризовано комунікативні стратегії маніпулятивних технологій засобів масової комунікації як інструменту інформаційної складової гібридної війни та виявлено основні універсальні конструкти маніпулювання суспільною свідомістю;
- запропоновано визначення поняття «маніпулятивні комунікаційні технології», під яким розуміється специфічне формування інформаційних процесів та їх вплив на масову свідомість, з урахуванням ідеологічних методів та засобів;
- сформульовано визначення дефініції «гібридна війна»: її можна позначити як синтез військових, економічних, дипломатичних, інформаційних стратегій, що скомпоновані з конвенційних та неконвенційних дій, особливе місце серед яких займають методи комунікаційних маніпулятивних технологій;
- виявлено та описано інформаційні ризики для України у контексті російської агресії, а також показано їх динаміку в суспільно-політичному дискурсі;
- виявлено та описано основні конструкції передумов гібридної війни в Україні; проаналізовано передумови гібридної війни в Україні, які потрібно класифікувати як економічний, ідеологічний та інформаційний тиск з боку Російської Федерації;
- виділено та охарактеризовано основні прийоми інформаційно-маніпулятивного впливу шляхом зміни парадигми існування інформаційного середовища суспільства.

Практичне значення отриманих результатів. Викладені у роботі положення, пропозиції та рекомендації можуть бути використані: у науково-дослідній роботі для подальших досліджень у сфері суспільно-політичних відносин, зокрема і при виявленні причинно-наслідкових зв'язків гібридної агресії Росії проти України, об'єктивних і суб'єктивних соціально-політичних факторів, котрі обумовлюють нові структурні зміни в сучасному політичному процесі, що дозволить удосконалювати сучасну політичну практику та ефективно протидіяти інформаційним викликам і деструктивним технологіям ЗМК; у навчальному процесі для підготовки курсів лекцій, підручників і навчальних посібників з політології, у процесі викладання навчальних дисциплін: «Політологія», «Мас-медіа та політика», «Практична політологія», «Медіа-грамотність», а також у науково-дослідній роботі студентів та аспірантів; у практичній діяльності – при проведенні соціально-політичних

реформ, трансформації органів влади та безпеки, пов'язаних із змінами парадигми світового політичного процесу.

Апробація матеріалів дисертації. Основні висновки та положення дисертаційного дослідження апробовано на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Наука. Студентство. Сучасність. Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах модернізаційних змін в Україні» (Миколаїв, 2016, форма участі – очна); «Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук» (Київ, 2016, форма участі – дистанційна); «Виклики політики безпеки: історія та сучасність» (Львів, 2016, форма участі – очна); «Чорноморське регіональне співробітництво в контексті процесів європейської інтеграції» (Миколаїв, 2016, форма участі – очна); «Особистість. Суспільство. Політика» (Люблін, 2016, форма участі – очна); «Проблеми соціально-гуманітарних наук» (Миколаїв, 2018, форма участі – очна); «Україна і світ: політичні процеси у глобальному та регіональному вимірі» (Кам'янець-Подільський, 2019, форма участі – очна); «Ціннісний вимір політичної діяльності» (Херсон, 2019, форма участі – очна).

Публікації. Основні положення й висновки дисертаційної роботи відображені в 15 наукових публікаціях, з яких 7 надруковані у вітчизняних фахових наукових виданнях з політичних наук, 1 – у міжнародному науковому виданні, 7 – тези доповідей наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації визначені її змістом, метою та поставленими завданнями. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, які поділяються на відповідні підрозділи, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дослідження – 226 сторінок. Кількість використаних джерел – 320 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, її зв'язок з науковими програмами; сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет, визначено методологічні засади; обґрунтовано наукову новизну; наведено дані про особистий внесок здобувача, теоретичне та практичне значення роботи, подано відомості про характер апробації результатів дослідження, публікації та структуру роботи.

У **першому розділі** «Теоретико-методологічні аспекти дослідження маніпулятивних комунікаційних технологій в контексті гібридної війни» визначено, що політико-технологічна парадигма аналізу досліджуваної

проблематики передбачає пізнання феномену маніпуляції та її інструментарію – комунікаційних технологій у контексті гібридної війни.

У підрозділі 1.1 «*Ступінь розробки теми та джерельна база дослідження*» здійснено системний аналіз теоретичної основи дослідження маніпулятивних комунікаційних технологій засобів масової комунікації, а саме: наукові ідеї і положення, погляди, узагальнення і висновки з досліджуваної проблеми, викладені в працях вітчизняних і зарубіжних вчених, фахівців з політології, історії, соціології, психології та державного управління, дослідників з інших галузей знань, які мають принципове значення для осмислення і розв’язання сформульованих завдань дослідження. Зарубіжні дослідники Д. Ласіка, М. Маклюєн, Дж. Н. Маттіс, Френк Г. Хоффман уперше тією чи іншою мірою розкрили феномен «війни гібридного типу» та проаналізували її складові. Проблематика дослідження гібридної війни та її складових висвітлена в наукових розвідках українських дослідників: В. Горбуліна, Л. Залізняка, Т. Ісакової, С. Козиряцької, М. Лазаровича, Є. Магди, Г. Почепцова, І. Руценка, В. Тарасюка. Окремим аспектам гібридної війни та її інформаційної складової приділено увагу в працях Д. Арабаджиева, В. Гулая, В. Гусарова, Н. Ніколаєнко, Г. Щедрової.

Дослідивши значну кількість теоретичних джерел, наукових публікацій, дисертант робить висновок про те, що проблема вивчення комунікаційної складової гібридної війни всебічно не досліджена, залишається багато дискусійних питань, а зазначена проблематика до 2014 року не отримала достатнього вивчення в українській політичній науці.

У підрозділі 1.2 «*Основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «маніпулятивні комунікаційні технології», «гібридна війна»*» сформульована низка понять та підходів до дефініцій «гібридна війна» та «маніпулятивні комунікаційні технології», встановлено їх зв’язок. Визначено, що сучасний вимір війни має гібридний характер і відбувається на різних рівнях: у фізичному просторі – за територіальні, матеріальні та людські ресурси; в інформаційному просторі – за контроль над формуванням та просуванням інформаційних потоків; у соціально-психологічному просторі – боротьба за підтримку громадською думкою цінностей, настанов та наративів країни-агресора. Маніпулятивні технології засобів масової комунікації є важливим інструментом гібридної політики. Парадигма дослідження маніпулятивних технологій засобів масової комунікації актуалізується у декількох вимірах: маніпуляція як спосіб впливу на свідомість, поведінку

громадян; її технологізація як тенденція розвитку засобів масової комунікації та їх визначальних практик; ЗМК як детермінанти гібридного протистояння.

У висновках до 1 розділу зазначено, що в даний час не існує єдиного підходу у трактуванні «гібридної війни» та його основних компонентів з причин різноманіття конвенційних, неконвенційних, мілітарних та немілітарних методів і способів гібридних загроз. Дослідивши значну кількість теоретичних джерел, наукових публікацій, дисертант робить висновок про те, що проблема вивчення комунікаційної складової гібридної війни всебічно не досліджена, залишається багато дискусійних питань.

У другому розділі «Гібридна війна: сутність та структура феномену» здійснено характеристику гібридної війни як суспільно-політичного явища, враховуючи, що у збройних конфліктах сьогодення водночас із військовим фронтом активно використовується інформаційна складова, тому доцільним було акцентування уваги на аналізі технологій маніпуляції свідомістю суспільства.

У підрозділі 2.1 «Загальна характеристика рис гібридної війни» дисертантом звертається увага на те, що гібридна війна – це певний конструкт, який пояснює військово-політичну, інформаційну агресію як поєднання сучасних методик ведення війни без великих втрат серед населення разом з інформаційною агресією. В цьому контексті необхідно зазначити, що маніпулятивні технології засобів масової комунікації вкрай необхідні для повної реалізації поставлених задач агресора, мають величезне значення для вирішення ходу конфлікту та взагалі є невід’ємною частиною такої війни. Перебіг сучасних воєн свідчить про необхідність розгляду та врахування не лише суто військових аспектів, а й політичних, соціокультурних, техніко-економічних та геополітичних фреймів військового конфлікту.

У підрозділі 2.2 «Політико-історичний аналіз передумов гібридної війни в Україні» аналізуються головні передумови гібридної агресії Росії, зазначено, що сценарій російської гібридної агресії щодо України, який почав втілюватися на початку 2014 р., потрібно було спрогнозувати задовго до його виникнення, але в умовах олігархічно-кланової економіки, перманентної економічної кризи, деградації гуманітарної, соціально-політичної освіти ані держава, ані суспільство не спромоглися адекватно оцінити російський вплив на Українську державу. Автор зазначає, що протягом більше двадцяти років на території України велась прихована геополітична боротьба російської концепції «руського миру» проти Української державності та ідентичності; ініційована очільниками Росії реставрація цінностей та ідеалів Радянського Союзу, що

призвело до деформації суспільної свідомості російського населення та частини громадян України і стало підґрунтям для початку гібридної агресії Росії. Автор констатує, що Росія, використовуючи ЗМК як засіб впливу, успішно формує громадську думку на теренах пострадянських країн, реалізує політику просування «руського миру» та паразитує на уявних досягненнях колишнього СРСР, надаючи символам та принципам колишньої спільної держави сакрального змісту.

У висновках до 2 розділу автор констатує, що Українська держава перебуває у стані модернізованої війни нового покоління, а результат перебігу подальших подій залежить не лише від військових, що захищають кордони України, а й від кожного громадянина, оскільки інформаційний фронт, на відміну від військового, є не менш важливим у питанні вирішення конфлікту.

У третьому розділі «Інформаційно-комунікаційна складова гібридної війни» розглядається процес інформаційно-комунікаційної складової гібридної війни як структурований та системний феномен, вихідною характеристикою якого є його технологізація та визначені комунікативні стратегії маніпулятивних технологій засобів масової комунікації.

У підрозділі 3.1 «Інформаційні виклики гібридної війни» детально аналізуються інформаційні виклики російсько-української гібридної війни, які мають такі конструкти: активне просування концепції «руського миру», тобто обґрунтування необхідності захисту російськомовного населення на пострадянському просторі, особливо в Україні; використання методів, тактик та технологій «м'якої сили»; створення спільного російсько-українського інформаційного поля та наявність у ньому потужного російського лобі; інформаційні атаки на україномовні продукти в медійному середовищі; формування цільової групи в українському суспільстві, яка стала основою для розгортання російської агресії на території України та створення сепаратистсько-терористичних угруповань.

У підрозділі 3.2 «Комунікативні стратегії маніпулятивних технологій засобів масової комунікації як інструменту інформаційної складової гібридної війни» аналізується концептуальна матриця для моделювання сутності маніпулятивних технологій засобів масової комунікації як інструменту інформаційної складової гібридної війни, що конструюють сегменти інформаційного простору, яка включає інформаційне поле гібридної війни, підміну реального змісту та цілей війни і створення площини для маніпуляцій суспільною свідомістю. Вивчення та аналіз дисертантом емпіричних даних дозволили визначити комунікативні стратегії маніпулятивних технологій

засобів масової комунікації. Питання про комунікативні стратегії набуває сьогодні все більшої актуальності, адже вибір комунікативних стратегій визначається основними цілями впливу на свідомість мас. Ефективність такого впливу залежить від правильного вибору комунікативних стратегій та засобів їх реалізації, тому автор визначив основні комунікативні тактики та комунікативні ходи, що сприяють реалізації стратегій та забезпечують ефективність впливу.

Розглянуті комунікативні стратегії маніпулятивних технологій засобів масової комунікації дозволяють зрозуміти у деталях, яким чином і з чого «створяться» образи України і Росії, вибудовуючи їх для внутрішнього і зовнішнього вжитку. Росія «реформує» історичний ландшафт, тим самим формується жорсткий інформаційний контент, фактично на окупованих територіях маємо справу з «інформаційною окупацією» з боку РФ, а на території України російські ЗМІ сформували власний інформаційний простір.

У висновках до 3 розділу зазначається, що факти та чинники, що склалися у сфері інформаційної безпеки у зв'язку з агресією Російської Федерації проти України, стали не тільки викликами і загрозами, а й реальністю. Автор зазначає, що інформаційна складова дискурсу гібридної війни є війною смислів, цінностей, ідеологічних конструктів, тому Україна може відбутися тільки як система мобілізаційних проєктів, зокрема й мобілізації інтелектуальних ресурсів, на протидію інформаційній агресії.

Проаналізувавши комунікативні стратегії маніпулятивних технологій засобів масової комунікації, дисертант визначив основні універсальні стратегії маніпулювання суспільною свідомістю: стратегія формування «образу ворога»; стратегія формування символів, смислів, конструктів та образів; стратегія формування історичної спадщини; стратегія формування громадської думки; стратегії, що апелюють до національної самосвідомості та патріотизму. Доведено, що використання зазначених стратегій здійснюється російськими медіа-структурами, ЗМІ, інтернет-виданнями, також до цього процесу залучені науковці, експерти, що додає йому легітимності та обґрунтованості.

У четвертому розділі «Форми та механізми застосування маніпулятивних технологій засобів масової комунікації в умовах гібридної війни», проаналізувавши основні форми застосування, механізми, стилі та інструментарій комунікаційних маніпулятивних технологій російських ЗМІ в рамках сучасної гібридної війни, автор дійшов висновку, що в сучасному гібридному світоустрої значне місце займають конструюючі та деструктивні форми інформаційних впливів.

У підрозділі 4.1 «Інструментарій комунікаційних маніпулятивних технологій російських ЗМІ в рамках сучасної гібридної війни» здійснено характеристику інструментарію комунікаційних маніпулятивних технологій російських ЗМІ в рамках сучасної гібридної війни. Аналізуючи маніпулятивні технології російських засобів масової комунікації, можна відразу відзначити характерну особливість їх побудови – всі вони або частково, або повністю запозичені з пропагандистських кліше та прийомів часів Російської імперії або Радянського Союзу. Дисертант зазначив, що застосований інструментарій комунікаційних маніпулятивних технологій російських ЗМІ із залученням російських спецслужб, застосування широкого спектру дезінформаційних заходів спричинили потужний деструктивний вплив на свідомість громадян України, місцеве населення Криму і суміжних територій, що сприяло формуванню їх позитивного або нейтрального ставлення до процедури анексії півострова Крим та окупації частини Донецької і Луганської областей та перетворилося на чинник загрози національній безпеці держави.

У підрозділі 4.2 «Інтернет-ресурси як засіб деструктивного впливу на суспільство в дискурсі російсько-української гібридної війни» зазначено, що одними з інструментів, які в останні декілька десятиліть активно застосовуються країнами-агресорами у війнах гібридного характеру, є інтернет-ресурси. Аналіз публікацій у соціальних медіа свідчить про те, що в мережі Інтернету російська сторона продовжує пропагандистську кампанію, розпочату в традиційних ЗМІ. Доведено, що російські інформаційні канали ведуть в Україні інформаційну війну, створюючи на території нашої держави мережу маріонеткових осередків та пропагандистів, якими наповнюється український інформаційний простір. Російсько-українська гібридна війна вкотре демонструє, що, використовуючи соціальні мережі, можна дестабілізувати ситуацію в країні, змоделювати вигідний противнику соціально-політичний контекст розвитку подій.

Простір соціальних медіа насичений інформацією, яка не відповідає дійсності або суттєво спотворює новинний ряд та реальні факти, заповнюючи інформаційним сміттям і неправдивими повідомленнями; проплачені російські користувачі, боти, а також громадські та культурні діячі здійснюють суттєвий вплив на суспільну думку українського користувача інтернет-мережами.

У висновках до 4 розділу дисертант, беручи до уваги останні події, констатує, що російські ЗМІ безпосередньо чи через контрольовані українські медійні ресурси використовують маніпулятивно-пропагандистські компоненти інформаційної війни, спрямовані на дезорганізацію, дезінформацію українських

громадян, населення РФ, російськомовної діаспори за кордоном. Інструментарій комунікаційних маніпулятивних технологій російських ЗМІ суттєво вплинув на медіа-простір України, надав можливість для просування недостовірної інформації, здійснення інформаційного насилля і створив умови для ефективного використання військової зброї та активної фази гібридної війни.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи результати дисертаційного дослідження, слід зробити такі висновки:

1. Аналіз джерельної бази із теми дисертації дозволяє стверджувати, що, незважаючи на достатню кількість наукових праць щодо висвітлення тематики комунікаційної складової гібридної війни, існує проблема недостатності комплексних наукових розвідок щодо методів та засобів протистояння російській інформаційній агресії.

Аналізуючи ступінь наукової розробки дослідження проблеми, необхідно підкреслити, що загалом політичній науці бракує ґрунтовних розвідок феномену гібридної війни в цілому та маніпулятивних технологій зокрема.

Перші ґрунтовні узагальнення з приводу теоретичного та прикладного аналізу складових гібридної війни належать зробили зарубіжні дослідники: Д. Ласіка, М. Маклюєн, Дж. Н. Маттіс, Ф. Хоффман.

З'ясовано, що до 2014 року в українському науковому середовищі належної уваги до інформаційного контенту гібридних загроз не приділялося. Однак широка і змістовна джерельна база дослідження у поєднанні із застосованими методами дослідження дала можливість комплексного аналізу теми у теоретичному і концептуальному вимірі та вирішення всіх поставлених завдань.

2. Підсумовуючи наукові та експертні дискусії, які розгорнулися навколо вивчення поняття «гібридна війна», автор констатує, що даною дефініцією можна позначити синтез військових, економічних, дипломатичних, інформаційних стратегій. Гібридна агресія скомпонована з різних елементів: традиційні конвенційні військові дії, інформаційні чинники впливу на громадян держави – об'єкта агресії, а також вплив на її внутрішню політику, підпорядковуючи її інтересам держави-агресора, використовуючи при цьому нові інструменти технічного, соціального, культурного впливу.

Поняття гібридної війни виявилось в теоретичному вимірі найбільш обґрунтованим для визначення характеру російської агресії проти України, характерними ознаками якої є поєднання різних стратегій, форм та методів

протистояння, особливе місце серед яких займають методи комунікаційних маніпулятивних технологій.

В умовах гібридної війни, коли перемога у військових операціях втрачає сенс, на перший план виходить проблема комунікаційної реалізації маніпулятивних технологій ЗМК. Інтенсивна інформаційна війна зумовила актуалізацію теми впливу маніпулятивних технологій засобів масової комунікації та механізму протидії інформаційній експансії.

Сучасні реалії українсько-російського протистояння показали, що захищеність від руйнівних інформаційних впливів є не менш важливим чинником збереження державності, ніж захист державного кордону та наявність сучасного озброєння. Визначено, що поняття «маніпулятивні комунікаційні технології» виявляються в специфічному формуванні інформаційних процесів та їх впливу на масову свідомість з урахуванням ідеологічних методів та засобів. Автор констатує, що маніпулятивні технології засобів масової комунікації залишаються найбільш впливовим інструментом гібридної війни.

3. Охарактеризувавши загальні риси гібридної війни в контексті сучасного гібридного світоустрою, дисертант зазначає, що концептуально гібридна війна стала об'єктом досліджень у військовій, економічній, гуманітарній, інформаційній сферах. Отже, аналізуючи загальні риси гібридної війни, автор зауважує, що існує практика поєднання різних методів та технік впливу на об'єкта агресії: використання техніки прихованого впливу за допомогою просування власної культури, способу життя, переконань і політичних ідеалів; формування нових конструктів, смислів та зміна понятійно-категоріального апарату історичної спадщини країни – об'єкта агресії; підрив, деморалізація, доведення до розладу й занепаду державних органів влади і силових структур; інспірування сепаратистських настроїв у різних регіонах та безпосередня окупація території чи частини території незалежної держави.

Специфікою гібридних форм сучасних військових дій є відсутність прямих бойових зіткнень регулярних військ та існування за кошти держави-агресора недержавних формувань, які діють на території об'єкта агресії, та підтримка групами місцевого населення сепаратистського спрямування, зв'язок з якими формально цілковито заперечується. Під час організації та безпосередньо активної фази гібридної війни застосовуються нові методи та способи ведення цієї війни: захоплення державних об'єктів, органів місцевої влади, організація та проведення терористичних актів, маніпуляційні техніки ЗМІ.

Таким чином, на сьогодні російсько-українська гібридна війна є найбільш показовим прикладом війни нового покоління. Ґрунтовний аналіз цієї війни, розуміння походження її рис, складових, форм, способів та методів ведення надасть змогу ефективно протидіяти агресору.

4. Здійснивши політико-історичний аналіз передумов гібридної війни в Україні, автор констатує, що Російська Федерація у своїх відносинах з незалежною Україною намагалася здійснювати економічний, ідеологічний та інформаційний тиск.

Упродовж двох десятиліть російсько-українські відносини будувалися на основі конструкції – спільна територія, спільна історія, спільна економіка, але з 2013 р., у зв'язку з конкретними кроками України щодо вступу до Європейського Союзу та початком Революції Гідності, РФ розпочала безпрецедентний тиск на Україну в усіх сферах життєдіяльності. Росія, блокуючи європейську інтеграцію Української держави та використовуючи наявні проросійські сили (політичні організації, лобістські групи серед політичної еліти України, культурні товариства, агенти російських спецслужб, медіа-структури), поставила за мету – повернення України під свій контроль. Однак зазначені заходи не забезпечили виконання плану щодо «мирної окупації» України, тому російське керівництво з початку 2014 р. приступило до реалізації активної фази гібридної війни проти Української держави.

Здійснена спроба аналізу реальної ситуації в Україні засвідчує існування гібридної війни із застосуванням супротивником найновітніших наукових розробок, спрямованих не лише на знищення військової техніки, а й населення нашої країни в різних формах. Наразі військовий конфлікт та наслідки анексії Криму спричинили не лише людські, матеріальні, а й морально-психологічні втрати для України.

5. Дослідивши інформаційні виклики гібридної війни, автор встановив, що без інформаційної складової можна відхилити саму можливість гібридної російсько-української війни. Дисертант, дослідивши фактори, які сформували інформаційні виклики для України, виявив динаміку розвитку останніх та розподілив на декілька етапів:

– 1991–1999 рр. – перший етап, характеризується відносно дружнім російсько-українським інформаційним контекстом, водночас став початком домінування російської мови, культур, традицій та в цілому російського інформаційного продукту при одночасному витісненні української мови та культури;

– початок 2000-х років – до революційних подій кінця 2013 р. – початку 2014 р. – другий етап, даний період потрібно визначити як підготовчий етап до гібридної агресії, а саме: початок проведення російськими інформаційними структурами, державними органами, відомими діячами культури та мистецтва інформаційних спецоперацій;

– 2014 р. і по сьогодні – третій етап, його можна визначити як етап різновекторності, тобто застосування широкого кола технік, методів та прийомів різнорівневих інформаційно-маніпулятивних технологій, метою яких став поділ українського комунікативного простору за такими ідентичностями, як «майдан» та «антимайдан», «Схід» та «Захід» і т.п., що спричинило подальшу російську агресію на Сході України та в Криму.

Військова агресія Росії на Сході України, анексія Криму розкрили очевидну неспроможність державних структур, громадськості, наукової спільноти убезпечувати соціально-політичні, гуманітарні, інформаційні виклики. Доведено цілеспрямовану інформаційну експансію РФ з метою забезпечення її готовності до ведення гібридної війни, тому до основних інформаційних викликів та загроз автор відносить: російську державну інформаційну політику, яка, використовуючи потенціал ЗМІ, поширює ідеї концепції «руського миру», недостовірну інформацію, чутки, «фейки», компрометувальні фото- і відеоматеріали, тим самим формуючи стереотип меншовартості та вторинності українських громадян.

Автор констатує, що медійний контент в Україні формувалася з допомогою російських ЗМІ, інтернет-ресурсів та набув деструктивного характеру, що, на думку автора, стало головним інформаційним викликом.

6. Виокремивши та дослідивши комунікативні стратегії маніпулятивних технологій засобів масової комунікації як інструменту інформаційної складової гібридної війни, дисертант виявив основні універсальні конструкти маніпулювання суспільною свідомістю: стратегія формування «образу ворога»; стратегія формування символів, смислів, конструктів та образів; стратегія формування історичної спадщини; стратегія формування громадської думки, стратегії, що апелюють до національної самосвідомості та патріотизму.

Суспільно-політична практика свідчить, що застосування вищезазначених стратегій, поєднання їх форм, змістів та технологій в умовах сучасних воєнних реалій надають переваги країні-агресору та створюють додаткові труднощі під час проведення військових дій. Державним органам, українській спільноті, медіа-структурам слід оперативно реагувати та протидіяти маніпулятивним технологіям ЗМІ.

7. Узагальнивши інструментарій комунікаційних маніпулятивних технологій російських ЗМІ в рамках сучасної гібридної війни, дисертант констатує, що в сучасному гібридному світоустрої значне місце займають конструюючі та деструктивні форми інформаційних впливів. Комунікаційні маніпулятивні технології російських ЗМІ поділяються на ті, що трансформують політичну свідомість, мислення, певним чином формуючи сприйняття реальності, та ті, що формують політичну поведінку. Фактично автор стверджує, що ЗМІ стали інструментарієм забезпечення інформаційної агресії, який був задіяний на підготовчому етапі російсько-української гібридної війни, адже саме російські ЗМІ формували та зміцнювали певні міфи, штампи, наративи щодо історичної спадщини України, її перспектив розвитку, вступу до організацій європейської спільноти, що спричинило деструктивний вплив на свідомість громадян.

Встановлено, що в умовах російсько-української гібридної війни застосування комунікаційних маніпулятивних технологій російських ЗМІ набуло нових спрямувань. Інструменти зазначених технологій мають широкий спектр і обираються в залежності від поставлених цілей.

Класичними прикладами інструментарію комунікаційних маніпулятивних технологій російських ЗМІ є: підміна історичних фактів, перекичування фактів, створення віртуального інформаційного середовища, актуалізація проблем України, специфічне трактування історичних подій, які висвітлюються посадовцями, відомими громадськими та культурними діячами, випуск пропагандистських фільмів тощо. Таким чином, комунікаційні маніпулятивні технології російських ЗМІ стали основним механізмом та методами реалізації інформаційної експансії Росії щодо України. Інформаційна сфера виявилася найбільш вразливою у безпековому секторі України, відобразивши проблеми на законодавчому та інституційному рівні.

8. Розкривши специфіку інтернет-ресурсів як засобу деструктивного впливу на суспільство в дискурсі російсько-української гібридної війни, автор констатує, що медіатизація війни призводить до посилення її інформаційної складової, коли інформаційні методи домінують над військовими, що дедалі посилює роль та значення інтернет-ресурсів.

Інформаційна війна у контексті гібридної війни – явище складне, але водночас малодосліджене в Україні. Більшість науковців та експертів наполягають на тому, що інформаційна війна являє собою складний та багатofункціональний процес, спрямований на формування і зміну свідомості та поведінки людини.

Автор констатує, що зазначені процеси здійснюються під впливом комунікаційних маніпулятивних технологій, зокрема, прямо чи опосередковано через інтернет-ресурси російських ЗМІ.

Разом з тим, специфіка інтернет-ресурсів як інструменту гібридної війни полягає в тому, що поширювана інформація (фейки, неправдиві новини, відверта неправда, коментарі ботів) створює атмосферу напруженості, ворожнечі та провокує зневажливе ставлення до подій в Україні. В даному випадку інтернет-ресурси загалом та соціальні мережі зокрема не тільки створюють власний контент, а й формують фон повідомлень у ЗМІ, що спричиняє відповідну громадську думку.

В умовах сучасної реальності, коли доступ до масового використання нових маніпулятивних комунікативних технологій багаторазово посилив можливості інформаційного впливу шляхом зміни парадигми існування інформаційного середовища суспільства, українська влада та суспільство виявилися неспроможні протистояти гібридним інформаційним викликам.

Таким чином, триваюча російсько-українська гібридна війна продемонструвала важливість вироблення механізмів протидії інформаційним атакам та інформаційним впливам країни-агресора. На думку автора, для подолання прорахунків та недоліків потрібно створювати дієву програму протистояння деструктивному впливу засобів масової комунікації, а перед українською політичною наукою стоїть важливе завдання – сформувати суспільно-політичний дискурс розвитку Української держави, враховуючи реалії гібридної війни.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці в наукових фахових виданнях України:

1. Комарчук О. О. Історичні та психологічні передумови виникнення гібридних війн. *Політикус: науковий журнал*. 2016. Випуск 2. С. 5–9.
2. Комарчук О. О. Історичний аналіз передумов гібридної війни в Україні. *Наукові праці: науково-методичний журнал*. Випуск 272 (Т. 284). Серія «Політологія». Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2016. С. 21–26.
3. Комарчук О. О. Маніпулятивні технології російських ЗМІ в рамках сучасної гібридної війни. *Науковий вісник Східноєвропейського університету імені Лесі Українки*. Серія «Міжнародні відносини». 2016. Випуск 2(327). С. 60–66.

4. Комарчук О. О. Загальна характеристика рис гібридної війни. *Науковий вісник Східноєвропейського університету імені Лесі Українки*. Серія «Міжнародні відносини». 2016. Випуск 11(336). С. 45–51.

5. Комарчук О. О. Деструктивні політичні та соціальні технології у структурі гібридної війни. *Гілея (науковий вісник): зб. наук. праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: ВІР УАН, 2016. Випуск 114(11). С. 316–319.*

6. Комарчук О. О. Інтернет як засіб деструктивного впливу на суспільство в рамках російсько-української гібридної війни. *Науковий вісник Східноєвропейського університету імені Лесі Українки*. Серія «Міжнародні відносини». 2017. Випуск 6(355). С. 54–58.

7. Комарчук О. О. Гібридна війна: сутність та структура феномену. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2018. № 21(3). С. 48–54.

Наукові праці в наукових періодичних виданнях інших держав:

1. Комарчук О. О. Історико-політичні передумови гібридного конфлікту в Україні. *Medzinarodna vedecko – prakticka konferencia Realita a Perspektivy vyvoja Spolocnosti: socialne, psychologicke a politicke aspekty (28–29 oktobra)*. 2016. С. 167–170.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Комарчук О. О. Маніпулятивні технології ЗМІ. *Особистість. Суспільство. Політика: матеріали III міжнародної науково-практичної конференції / за ред. С. Терещенка, Ю. Будника, В. Герасимовича*. Люблін: WSEI, 2016. Ч. 1. С. 119–121.

2. Комарчук О. О. Основи гібридної війни. *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 5–6 лютого 2016 року)*. Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2016. С. 110–112.

3. Комарчук О. О. Військово-патріотичне виховання в умовах агресії Росії. *Наука. Студентство. Сучасність: Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах модернізаційних змін в Україні: збірник матеріалів VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених / за заг. ред. В. Д. Будака, О. Є. Олексюк*. Миколаїв: МНУ, 2016. С. 85–88.

4. Комарчук О. О. Практичні аспекти застосування маніпулятивних технологій ЗМК в країнах Чорноморського регіону. *Чорноморське регіональне співробітництво в контексті процесів європейської інтеграції: збірник праць*

Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 квітня 2016 року). Херсон: видавець Грінь Д. С., 2016. С. 29–31.

5. Комарчук О. О. Російські засоби масової комунікації як інструмент впливу в умовах гібридної війни. *Проблеми соціально-гуманітарних наук: матеріали Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (7 грудня 2018 року) /* відп. за випуск К. Г. Трибулькевич. Запоріжжя: Тандем, 2019. С. 242–245.

6. Комарчук О. О. Основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «гібридна війна». *Ціннісний вимір політичної діяльності: збірник наукових праць /* редколегія: Ю. М. Бардачов Ф. Г. Семенченко, Ю. В. Ватуля. Херсон: видавець Вишемирський В. С., 2019. С. 50–53.

7. Комарчук О. О. Інтернет як засіб деструктивного впливу на суспільство в рамках російсько-української гібридної війни. *Україна і світ: політичні процеси у глобальному та регіональному вимірі: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції /* за ред. С. А. Копилова, С. Г. Вонсовича. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка, 2019. С. 108–115.

АНОТАЦІЯ

Комарчук О. О. Маніпулятивні технології засобів масової комунікації в умовах гібридної війни. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2019.

У дисертації здійснена спроба на засадах міждисциплінарного підходу проаналізувати роль маніпулятивних технологій засобів масової комунікації в процесі формування суспільної свідомості та в контексті гібридної війни проти України, що триває з 2014 р.

У дисертації розкрито основні теоретико-методологічні підходи до дослідження маніпулятивних технологій засобів масової комунікації в умовах гібридної війни. Сформульовано парадигму дослідження маніпулятивних технологій засобів масової комунікації, яка визначається багатьма вимірами.

Простежено динаміку формування інформаційних викликів для України, окреслено, що інформаційний фронт, на відміну від військового, є не менш важливим у питанні протидії російській агресії.

Проаналізовано специфіку інтернет-ресурсів як засобу деструктивного впливу на суспільство в дискурсі російсько-української гібридної війни та розглянуто інструментарій комунікаційних маніпулятивних технологій російських ЗМІ, їх потужний деструктивний та триваючий комунікаційний вплив, в арсеналі якого присутні методи інформаційно-політичних технологій.

Ключові слова: маніпулятивні комунікаційні технології, гібридна війна, інформаційна війна, гібридний світоустрій, політична система, політичні технології, мас-медіа, політична еліта, засоби масової комунікації, громадянське суспільство, інтернет-ресурси.

АННОТАЦІЯ

Комарчук А. А. Манипулятивные технологии средств массовой коммуникации в условиях гибридной войны. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 «Политические институты и процессы». – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2019.

В диссертации предпринята попытка на основе междисциплинарного подхода проанализировать роль манипулятивных технологий средств массовой коммуникации в процессе формирования общественного сознания и в контексте продолжающейся с 2014 г. гибридной войны против Украины.

Осуществлена характеристика гибридной войны как общественно-политического явления, учитывая, что в вооруженных конфликтах современности рядом с военным фронтом активно используется информационная составляющая, поэтому целесообразным было акцентирование внимания на анализе технологий манипуляции сознанием общества.

В диссертации раскрыты основные теоретико-методологические подходы к исследованию манипулятивных технологий средств массовой коммуникации в условиях гибридной войны. Сформулировано парадигму исследования манипулятивных технологий средств массовой коммуникации, которая предоставила возможность определить дефиниции «гибридная война» и «манипулятивные коммуникационные технологии», установить их связь. Доказано, что современное измерение войны имеет гибридный характер и происходит на разных уровнях: в физическом пространстве – за территориальные, материальные и человеческие ресурсы; в информационном пространстве – контроль над формированием и продвижением

информационных потоков; в социально-психологическом пространстве – борьба за поддержку общественным мнением ценностей, установок и нарративов страны-агрессора.

Определено, что парадигма исследования манипулятивных технологий средств массовой коммуникации актуализируется в нескольких измерениях.

Автор отмечает, что в течение более двадцати лет на территории Украины велась скрытая геополитическая борьба российской концепции «русского мира» против украинской государственности, идентичности; инициирована руководителями России реставрация ценностей и идеалов Советского Союза, что привело к деформации общественного сознания российского населения и части граждан Украины и стало основой для начала гибридной агрессии России.

Автор констатирует, что Россия, используя СМК как средство воздействия, успешно формирует общественное мнение в постсоветских странах, реализует политику продвижения «русского мира» и паразитирует на мнимых достижениях бывшего СССР, предоставляя символам и принципам бывшего общего государства сакральное содержание.

Подробно проанализированы информационные вызовы российско-украинской гибридной войны, которые имеют следующие конструкты: активное продвижение концепции «русского мира»; использование методов, тактик и технологий «мягкой силы»; создание совместного российско-украинского информационного поля и наличие в нем мощного российского лобби; информационные атаки на украиноязычные продукты в медийной среде; формирование целевой группы в украинском обществе, которая стала основой для развертывания российской агрессии на территории Украины и создания сепаратистско-террористических группировок.

Осуществлен анализ реальной ситуации в Украине, что свидетельствует о существовании гибридной войны с применением противником новейших научных разработок, направленных не только на уничтожение военной техники, но и населения нашей страны в различных формах.

Доказано целенаправленную информационную экспансию РФ в целях обеспечения ее готовности к ведению гибридной войны, а основным информационным вызовом и угрозой автор считает российскую государственную информационную политику: используя потенциал СМИ, она формирует стереотип неполноценности и вторичности украинских граждан. Прослежена динамика формирования информационных вызовов для Украины,

отмечено, что информационный фронт, в отличие от военного, не менее важный в вопросе противодействия российской агрессии.

Определено, что информационная война в контексте гибридной войны – явление сложное, но в то же время малоисследованное в Украине. Автор констатирует, что указанные процессы осуществляются под влиянием коммуникационных манипулятивных технологий, в частности, прямо или косвенно через интернет-ресурсы российских СМИ.

Проанализирована специфика интернет-ресурсов как средства деструктивного влияния на общество в дискурсе российско-украинской гибридной войны и рассмотрены инструментарий коммуникационных манипулятивных технологий российских СМИ, их мощное деструктивное и продолжающееся коммуникационное влияние, в арсенале которого находятся методы информационно-политических технологий.

Научная новизна работы заключается в том, что впервые рассмотрена роль манипулятивных технологий средств массовой коммуникации в дискурсе российско-украинской гибридной войны и охарактеризованы коммуникативные стратегии манипулятивных технологий средств массовой коммуникации как инструмента информационной составляющей гибридной войны.

Ключевые слова: манипулятивные коммуникационные технологии, гибридная война, информационная война, гибридное мироустройство, политическая система, политические технологии, СМИ, политическая элита, средства массовой коммуникации, гражданское общество, интернет-ресурсы.

SUMMARY

Komarchuk O. O. Manipulative technologies of mass communication in the conditions of hybrid war. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for obtaining Scientific Degree of Candidate of Political Sciences in the specialty 23.00.02 – Political Institutions and Processes. – South Ukrainian K. D. Ushynsky National Pedagogical University State Institution, Odesa, 2019.

The dissertation attempts to analyze the role of manipulative technologies of mass communication in the process of forming of public consciousness and in the context of the hybrid war against Ukraine since 2014 on the basis of an interdisciplinary approach. In the dissertation the basic theoretical and methodological approaches to the study of manipulative technologies of mass communication in the conditions of hybrid war are revealed. The paradigm of investigation of manipulative technologies of mass communication, which is defined by many dimensions, is formulated.

The dynamics of the formation of information challenges for Ukraine is traced, it is stated that the information front, unlike the military, is no less important in the issue of counteraction to Russian aggression. The specificity of Internet resources is analyzed as a means of destructive influence on society in the discourse of the Russian-Ukrainian hybrid war, and the tools of communication manipulative technologies of the Russian media are considered, their powerful destructive and lasting communication influence, in which arsenal there are political methods of information technology.

Keywords: manipulative communication technologies, hybrid war, information war, hybrid world order, political system, political technologies, mass media, political elite, mass communication, civil society, internet resources.

Підп. до друку 12.09.2019. Формат 60×84/16.
Обл.-вид. арк. 0,9. Ум. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. 1209-1.

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г. В.
54038, м. Миколаїв, вул. Бузника, 5/1.
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007 р.

